

ชีวิตคืออะไร

ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียรพงษ์ วรรณปก*

“...องค์ประกอบที่เป็นสสารเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ตามหลักพระพุทธศาสนา สสาร (รูป) คงอยู่ชั่ว ๑๗ ขณะจิตเท่านั้น ซึ่งในชั่วระยะเวลาที่ฟ้าแลบนั้น ขณะจิตเกิดขึ้นนับเป็นพัน ๆ ล้านขณะ แต่นักวิทยาศาสตร์บอกเราว่าสสารทรงสภาพอยู่ชั่วระยะเวลาเศษหนึ่งส่วนล้านของวินาที เท่านั้น....”

ถ้าพูดกว้างๆ ตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว ชีวิตเกิดจากองค์ประกอบต่างๆ ประชุมกันเข้า สรุปลงเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๒ พวก คือ ทางร่างกายกับทางจิตใจ องค์ประกอบเหล่านี้ไม่เป็นอิสระในตัวของมันเอง มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบภายในของชีวิตเองบ้าง ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบภายในชีวิตกับปัจจัยแวดล้อมภายนอกบ้าง ตราบใดที่ยังมีเหตุ มีปัจจัย กระบวนการชีวิตก็ดำเนินไป และกระบวนการนี้จะดับลงเมื่อหมดเหตุหมดปัจจัย ดุจเดียวกับเปลวไฟดับลงทันทีที่หมดเชื้อหล่อเลี้ยง ฉะนั้น

ส่วนประกอบของชีวิต

ชีวิตมนุษย์ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ ๕ ประการ ซึ่งศัพท์ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า **ปัญจขันธ์** (The Five Aggregates) คือ

* ราชบัณฑิต, สมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ.

๒๘๘ รวมบทความทางวิชาการ
เรื่อง “มหาจุฬาริชาการ”

๑. รูปขันธ์ (Corporeality) “กองแห่งรูป” หมายถึง ส่วนประกอบของชีวิตที่เป็นสสาร (Matter) เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ โลหิต เป็นต้น ส่วนประกอบที่เป็นรูปนี้แบ่งออกเป็น ๒ หมวดใหญ่ๆ คือ

ก. มหาธาตุรูป (The Four Primary Elements) คือ “ธาตุพื้นฐาน” ๔ อย่าง

- (๑) **ปฐวีธาตุ** (Solidity) “ธาตุดิน” ได้แก่ สิ่งที่มีลักษณะขยายตัวหรือกินเนื้อที่ ซึ่งเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของสสาร ถ้าไม่มีลักษณะอันนี้ สิ่งต่างๆ ก็ไม่สามารถกินเนื้อที่ได้
- (๒) **อาโปธาตุ** (Fluidity) “ธาตุน้ำ” ได้แก่ สิ่งที่มีลักษณะดูดซึมเชื่อมประสาน ลักษณะนี้ต่างจากปฐวีธาตุ เพราะรู้ไม่ได้ด้วยประสาทสัมผัส อาโปธาตุนี้เองที่ยึดปรมาณูของสสารที่กระจัดกระจายอยู่ให้รวมกัน ทำให้เราเห็นเป็นรูปเป็นร่าง
- (๓) **วาโยธาตุ** (Vibration, Motion) “ธาตุลม” ได้แก่ สิ่งที่มีลักษณะเคลื่อนไหว การเคลื่อนไหวทุกอย่างเกิดเพราะธาตุนี้ การเคลื่อนไหวถือว่าเป็นพลังหรือเป็นตัวก่อให้เกิดความร้อน
- (๔) **เตโชธาตุ** (Temperature, Heat) “ธาตุไฟ” ได้แก่ ความร้อนหรืออุณหภูมิความเย็นก็นับรวมเข้าในเตโชธาตุด้วย ทั้งความร้อน และความเย็นเป็นพลังงานแห่งชีวิตที่ทำให้สิ่งต่างๆ เจริญเติบโต ร่างกายจะคงอยู่หรือเสื่อมสลายไปก็เพราะธาตุนี้

ข. อุปาทายรูป (The Derivatives) “รูปอาศัย” หรือคุณสมบัติของธาตุทั้ง ๔ นั้น มีทั้งหมด ๒๔ อย่าง

- (๑-๕) **ประสาททั้ง ๕** คือ จักขุประสาท, โสตประสาท, ฆานประสาท, ชิวหาประสาท และกายประสาท
- (๖-๙) **อารมณ์ ๔** คือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส (โณภูฏัพพะหรือสัมผัส ไม่นับ เพราะมีอยู่ในปฐวี, เตโชและวาโย แล้ว)

- (๑๐) **อิตถินทรีย์** ภาวะหญิง
- (๑๑) **บุริสินทรีย์** ภาวะชาย
- (๑๒) **หทยวัตถุ** ที่ตั้งของจิต
- (๑๓) **กายวิญญูติ** การแสดงให้รู้ความหมายทางกาย
- (๑๔) **วจีวิญญูติ** การแสดงให้รู้ความหมายทางวาจา
- (๑๕) **ชีวิตินทรีย์** ความมีชีวิต
- (๑๖) **อากาศ** ช่องว่าง
- (๑๗) **รูปสุส ลหุตา** ความเบาของรูป
- (๑๘) **รูปสุส มหุตา** ความยึดหยุ่นของรูป
- (๑๙) **รูปสุส กมมณญตา** ภาวะที่ควรแก่การงานของรูป
- (๒๐) **รูปสุส อุปจาย** ความเจริญหรือขยายตัวของรูป
- (๒๑) **รูปสุส สนตติ** การสืบทอดของรูป
- (๒๒) **ขรตา** ความเลื่อมตัว
- (๒๓) **อนิจจตา** ความสลายตัว
- (๒๔) **โอชา** อาหาร^๑

สรูปสั้นๆ ก็คือ รูปชั้นที่ ๔ ได้แก่ธาตุทั้ง ๔ และคุณสมบัติของธาตุทั้ง ๔ นั้นเอง ธาตุทั้ง ๔ นี้ เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดแยกกันไม่ออก แต่ว่าธาตุอย่างหนึ่งอาจปรากฏเด่นชัดกว่าธาตุอื่นๆ ได้ เช่น ลักษณะกินเนื้อที่ เห็นได้ชัดในดิน ลักษณะประสานเห็นได้ชัดในน้ำ ลักษณะเคลื่อนไหวเห็นได้ชัดในลม ลักษณะร้อนหรืออุณหภูมิจึงเห็นได้ชัดในไฟ

๒. **เวทนาชั้นที่ ๑** (Sensation, Feeling) “กองเวทนา” หมายถึงความรู้สึกซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ก็ได้คือ สุข (ความรู้สึกสุขทางกายหรือทางใจ), ทุกข์ (ความรู้สึกทุกข์ทางกายหรือ

^๑ วิสุทธิมคฺคสฺส นาม ปกรณวิเสสสฺส ตติโย ภาโค (วิสุทธิมรรค ภาคที่ ๓) (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๑๑.

๒๕๐ รวมบทความทางวิชาการ
เรื่อง “มหาจุฬาริชาการ”

ทางใจ), อทุกขมสุข (ความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์หรือความเฉยๆ), แบ่งออกเป็น ๕ ก็ได้คือ สุข (ทางกาย), ทุกข์ (ทางกาย), โสมนัส (ดีใจ), โทมนัส (เสียใจ), อุเบกขา (เฉยๆ) แบ่งออกเป็น ๖ ก็ได้คือ ความรู้สึกที่เกิดทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กายและใจ

๓. **สัญญาขั้นต้น** (Perception) “กองสัญญา” หมายถึง ความกำหนดได้, ความรู้หรือความจำสิ่งต่างๆ ได้ เช่น เห็นรูปคนจำได้ว่าคนนั้น ชื่อนั้น นามสกุลนั้น ประกอบอาชีพนั้น เป็นต้น สัญญาหรือความจำนี้แบ่งออกเป็น ๖ ตามทางแห่งการรับรู้ คือ ความจำทางตา, ทางหู, ทางจมูก, ทางลิ้น, ทางกาย และทางใจ

๔. **สังขารขั้นต้น** (Mental Formation “กองสังขาร” หมายถึง สิ่งที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือองค์ประกอบหรือคุณสมบัติทั้งด้านดีด้านชั่วของจิต หรือเรียกให้ชัดก็คือความคิดดีคิดชั่วต่างๆ นั้นเอง ตามนัยพระอภิธรรม เรียกคุณสมบัติของจิตว “เจตสิก” มีทั้งหมด ๕๒ อย่าง ในจำนวน ๕๒ นั้น เจตสิกที่จัดเข้าในสังขารขั้นต้นมีอยู่ ๕๐ อย่างคือ

ก. **อัญญาสมานาเจตสิก** (เจตสิกที่เข้าได้ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว) ๑๑ คือ

(๑) **สัมพัจฉาสถารณเจตสิก** (เจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง) ๕ คือ ผัสสะ, เจตนา เอกัคคตา (สมาธิ), ชีวิตินทรีย์, มนสิการ

(๒) **ปกิณณกเจตสิก** (เกิดกับจิตทั่วไปทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่วแต่ไม่ตายตัว) ๖ คือ วิตก, วิจาร, อธิโมกข์ (ความฝึงใจ), วิริยะ, ปีติ, ฉันทะ

ข. **อกุศลเจตสิก** (เจตสิกฝ่ายชั่ว) ๑๔ คือ

(๑) **อกุศลสาธารณเจตสิก** (เกิดกับจิตที่เป็นอกุศลทุกดวง) ๔ คือ โมหะ, อหิริกะ (ความไม่ละอาย), อโนตตัมปะ (ความไม่กลัวบาป, อุทัจจะ (ความฟุ้งซ่าน)

(๒) **ปกิณณกอกุศลเจตสิก** (เกิดกับจิตที่เป็นอกุศลแต่ไม่ตายตัว) ๑๐ คือ โลภะ, โทสะ, มานะ, ทิฏฐิ, อีสสา (ริษยา), มัจฉริยะ (ความตระหนี่), กุกกุจจะ (ความรำคาญใจ), ถีนะ (ความ

หุดหู่ใจ), มิทระ (ความเชื่องซึม), วิจิกิจฉา (ความสงสัย
ลึกลับใจ)

ค. โสภณเจตสิก (เจตสิกฝ่ายดี) ๒๕ คือ

(๑) **โสภณสาธารณเจตสิก** (เกิดกับจิตตังงามทุกดวง) ๑๙ คือ
ศรัทธา, สติ, หิริ, โอตตปปะ, อโลภะ, อโทสะ, ตัตตรัมชัมมัตตา
(อุเบกขา), กายปัสสัทธิ (ความสงบแห่งนามกายคือกอง
เจตสิก), จิตตปัสสัทธิ (ความสงบแห่งจิต), กายลหุตา
(ความเบาแห่งนามกาย), จิตตลหุตา (ความเบาแห่งจิต),
กายมุกุตา (ความอ่อนโยนแห่งจิต) กายกัมมัญญูตา
(ความพร้อมที่จะทำงานแห่งนามกาย), จิตตกัมมัญญูตา
(ความพร้อมที่จะทำงานแห่งจิต), กายปาคุญญูตา (ความ
คล่องตัวแห่งนามกาย), จิตตปาคุญญูตา (ความคล่องตัว
แห่งจิต), กายชุกตา (ความ เชื่อตรงแห่งนามกาย), จิตตชุกตา
(ความเชื่อตรงแห่งจิต)

(๒) **ปภินณกโสภณเจตสิก** (เกิดกับจิตฝ่ายดีงามแต่ไม่ตายตัว)
๖ คือ สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ, กรุณา,
มุทิตา, ปัญญา

๕. **วิญญานขันธ์ (Consciousness)** “กองวิญญาน” หมายถึงความรู้ผ่านประสาท
สัมผัสทั้ง ๖ คือ ผ่านตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ วิญญาน นี้ แปลตามศัพท์ว่า “การรู้แจ้ง
อารมณ์” แต่ในข้อเท็จจริงเป็น “การรับรู้” เท่านั้น ไม่ “แจ้ง” ส่วนการรับรู้แจ่มแจ้งว่าเป็นอะไร
จำได้หรือแยกแยะความแตกต่างกันได้ น่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจนั้น เป็นขั้นตอนของสัญญา
และเวทนา ถ้าจะจัดลำดับแห่งการเกิดขึ้นก่อนหลังน่าจะได้อดังนี้

- เห็นคนเดินผ่านไป “กา” นั้น (the act of seeing) เป็นขั้นตอนของวิญญาน
(Consciousness)

๒๕๒ รวมบทความทางวิชาการ
เรื่อง “มหาจุฬาริชาการ”

- รู้ว่าเป็นคน ไม่ใช่สัตว์อย่างอื่น จำได้ว่าเป็นนายแดงไม่ใช่ นายดำ ความรู้แจ้งชัดว่าเป็นอะไร แยกแยะความแตกต่างได้ เป็นขั้นตอนของสัญญา(Perception)
- เมื่อเห็นและรู้ว่าเป็นใครแล้ว รู้สึกไม่สบายใจเพราะเขาเป็นเจ้านี่ของตนเป็นขั้นตอนของเวทนา (Sensation, Feeling)
- จากนั้นก็เกิดความคิด เช่น คิดหาทางหนีหรือคิดหาทางว่าจะทำอย่างไรดี จนกระทั่งลงมือทำตามที่คิด อันเป็นขั้นตอนให้เกิดพฤติกรรมนี้ เป็นสังขาร (Mental Formations)

ตามนัยอภิธรรม ท่านเรียกวินญาณชั้นนี้ ด้วยคำรวมว่า “จิต” และจำแนกออกไปเป็น ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง คือ

ก. จำแนกตามภูมิหรือระดับของจิตอย่างย่อ ๘๙ อย่างพิสดาร ๑๒๑ คือ กามาวจรจิต ๕๔ รูปาวจรจิต ๑๕, อรูปาวจรจิต ๑๒, โลกุตตรจิต ๘ (โดยพิสดาร ๔๐) ($๕๔+๑๕+๑๒+๘ = ๘๙$ หรือ $๕๔+๑๕+๑๒+๔๐ = ๑๒๑$)

ข. จำแนกตามคุณสมบัติแห่งจิต อย่างย่อ ๘๙ อย่างพิสดาร ๑๒๑ คือ อกุศลจิต ๑๒, กุศลจิต ๒๑ (โดยพิสดาร ๓๗), วิบากจิต ๓๖ (โดยพิสดาร ๕๒), กิริยาจิต ๒๐ ($๑๒+๒๑+๓๖+๒๐ = ๘๙$ หรือ $๑๒+๓๗+๕๒+๒๐ = ๑๒๑$)

องค์ประกอบที่เป็นสสารเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ตามหลักพระพุทธศาสนา สสาร (รูป) คงอยู่ชั่ว ๑๗ ขณะจิตเท่านั้น ซึ่งในชั่วระยะเวลาที่ฟ้าแลบนั้น ขณะจิตเกิดขึ้นนับเป็นพันๆ ล้าน ขณะ แต่นักวิทยาศาสตร์บอกเราว่า สสารทรงสภาพอยู่ชั่วระยะเวลาเศษหนึ่งส่วนล้านของวินาทีเท่านั้น

ในขณะที่มีการเกิด ทางชีววิทยาแสดงไว้ว่า คนเราได้รับเซลล์จากบิดามารดา ขนาดเล็กเพียงเศษหนึ่งส่วนร้อยยี่สิบของนิ้ว ในระยะเวลา ๙ เดือน จุดเล็กๆ นี้ เจริญเติบโตขึ้นกว่าจุดเริ่มต้นถึง ๑๕,๐๐๐ ล้านเท่า ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาได้อธิบายว่า กลละหรือเซลล์ต้นกำเนิดชีวิตมีขนาดเล็กชนิดเดียว ถ้าจะเปรียบก็เหมือนเวลาเราเอาปลายขนจามรีจุ่มลงไปในน้ำมันงาที่ใสแจ๋วแล้วยกขึ้นสลัด ๗ ครั้ง ส่วนที่เหลือติดอยู่ที่ปลายขนจามรีนั้นแหละมีปริมาณเท่ากลละ

หรือเซลล์ เซลล์ซึ่งมีคุณสมบัติทางชีวเคมีอันเล็กน้อยนี้เองคือพื้นฐานทางกายภาพของคนและตามหลักพระพุทธศาสนา เพศถูกกำหนดขึ้นในขณะที่ปฏิสนธิทีเดียว

ส่วนองค์ประกอบฝ่ายจิต สลับซับซ้อนกว่าฝ่ายสสาร มองไม่เห็นด้วยตาเปล่า แต่ก็รู้สึกรับรู้ได้ เราอาจรู้สึกถึงความนึกคิดและสภาพจิตใจของคนอื่นได้ ด้วยการอนุมานเอาจากอากัปกิริยาหรือความเคลื่อนไหวทางกายหรือวาจาของเขา จิตกับวิญญาณไม่มีความแตกต่างกันแต่อย่างใด ทั้งสองคำเป็นไวยากรณ์ของกันและกัน จิตก็คือความรู้ต่ออารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เกิด-ดับ เกิด-ดับ ติดต่อกัน เนื่องกันเป็นกระแสไหลเรื่อยไป ไม่มีตัวตน ไม่ใช่วิญญาณอมตะ กระแสความรู้สึกซึ่งเกิดขึ้นชั่วขณะอันเป็นกระแสชีวิตที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา นี้ก่อนจะดับไป ได้ส่งพลังงานของมันทั้งหมด พร้อมทั้งมโนภาพที่บันทึกไว้อย่างไม่มีวันเลือนต่อไปให้ขณะจิตต่อไป เพราะฉะนั้นกระแสจิตใหม่ทุกขณะจึงประกอบด้วยคุณสมบัติต่างๆ ที่ขณะจิตก่อนส่งให้ และมีคุณสมบัติใหม่เพิ่มเติมอีก เพราะเหตุที่อารมณ์ต่างๆ ถูกประทับไว้อย่างไม่ลบล้างในกระแสจิตที่เกิดดับติดต่อกันไปอย่างนี้ และเพราะเหตุที่คุณสมบัติต่างๆ ถูกถ่ายทอดต่อกันไปเป็น ชาติๆ โดยมีได้ขึ้นอยู่กับความแตกสลายชั่วคราวของร่างกาย การระลึกชาติหลัง และเหตุการณ์ในอดีตชาติได้ จึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ถ้าหากความจำขึ้นอยู่กับเซลล์สมองเพียงอย่างเดียว การระลึกชาติย่อมไม่สามารถเป็นไปได้

ชีวิตเกิดขึ้นมาอย่างไร

ถ้าคำถามนี้หมายถึงเพียงช่วงสั้นๆ ในชาตินี้ว่า คนเราเกิดมาได้อย่างไรก็มีคำตอบให้ทั้งทางวิทยาศาสตร์และทางศาสนศาสตร์ วิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนาให้คำตอบไม่แตกต่างกัน นักวิทยาศาสตร์กล่าวว่า คนเป็นผลโดยตรงของตัวสเปิร์มและไข่ซึ่งได้มาจากบิดาและมารดา นักวิทยาศาสตร์ยืนยันว่าชีวิตทั้งหมดมาจากชีวิต พระพุทธศาสนาก็กล่าวทำนองเดียวกัน แต่เพิ่มองค์ประกอบฝ่ายนามธรรม คือ จิต หรือปฏิสนธิวิญญาณเข้ามาด้วยนอกเหนือจากองค์ประกอบฝ่ายรูปธรรม

แต่ถ้าคำถามนี้ย้อนไปถึงชีวิตแรกสุดหรือมนุษย์คนแรกสุดว่ามาจากไหน เริ่มต้นกันอย่างไร ทั้งวิทยาศาสตร์และพระพุทธศาสนามีได้ให้คำตอบไว้ โดยเฉพาะพระพุทธศาสนานั้นไม่เอ่ยถึงแนวความคิดเรื่อง “ปฐมเหตุ” (The First Cause) หากแต่สอนเรื่องปัจจุสมุปบาท หรือกฎ

๒๕๔ รวมบทความทางวิชาการ
เรื่อง “มหากุฬาริชาการ”

แห่งปัจจัยสัมพันธ์ ซึ่งแสดงว่าไม่มีอะไรเกิดขึ้นมาลอยๆ โดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย ไม่มีสิ่งใดอยู่ได้ด้วยตัวของมันเอง โดยไม่เป็นเหตุปัจจัยเกี่ยวข้องกับสิ่งอื่นและไม่มีสิ่งใดเป็นเหตุโดยสิ้นเชิงเป็นผลโดยสิ้นเชิง เพราะเท่าที่เห็นและเป็นอยู่ เหตุกลายเป็นผล ผลกลายเป็นเหตุตลอดเวลา ในวงเวียนแห่งเหตุและผลนั้นย่อมไม่มีช่องที่จะเกิด ปฐมเหตุ หรือ สิ่งแรกสุดได้

กระนั้นก็ตาม ศาสนาที่เชื่อเรื่องจุดเริ่มแรกสุดก็ได้บัญญัติปฐมเหตุของสรรพสิ่งไว้ และสืบทอดความเชื่อนี้กันต่อมา ปฐมเหตุของสรรพสิ่งก็คือ พระผู้เป็นเจ้าของ (God) หรืออัลเลาะห์ (Allah) ดังหลักฐานต่อไปนี้

มติดศาสนาคริสต์กล่าวว่า “คนคือส่วนหนึ่งของสิ่งที่พระเจ้าได้ทรงสร้างมา และเหมือนกับสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น คนไม่มี “ความเป็น” ที่เป็นของตัวเอง เขาเกิดมาจากความเปล่าที่ได้รับชีวิตจากพระเจ้า เขาขึ้นอยู่กับพระเจ้าผู้สร้าง ไม่มีอะไรเป็นของตนเองเลย ทั้งหมดนี้เป็นแนวคิดของปรัชญาศาสนาที่ปีตาจารย์และนักปรัชญาในสมัยกลางได้ใช้

“คนและจักรวาลจึงมีความสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็น “ฉายาของพระเจ้า” ด้วยกัน นักปราชญ์สมัยกลางได้พยายามอธิบายเรื่องนี้ โดยอาศัยประสบการณ์ของบรรดาผู้มีญาณล้ำลึก ซึ่งนิยมปรัชญาเพลโตใหม่ในการอธิบายความเชื่อ พวกเขาพูดถึงคนในลักษณะที่เป็น “จุลจักรวาล” (Microcosmos) หมายความว่า คนในธรรมชาติของกายและจิตเป็นที่รวมของแบบชีวิตทั้งหลายขององค์ประกอบต่างๆ ของพลังจักรวาล คนเป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้างมาให้มีลักษณะซับซ้อนและสมบูรณ์ที่สุด ลำดับชั้นของความสมบูรณ์ของสิ่งทั้งหลายเป็นดังนี้คือ ชั้นพื้นฐานที่สุดคือ ดิน หิน แร่ธาตุ ทั้งหมดซึ่งไม่มีชีวิต สูงขึ้นมาคือ พืช ต่อไปคือ สัตว์ และที่สุดคือ คนเอง สิ่งที่เป็นลักษณะของแร่ธาตุ พืช สัตว์ ล้วนมีอยู่ในคนทั้งสิ้น ซึ่งขมวดเอาลักษณะเหล่านี้เข้าด้วยกัน พร้อมกับลักษณะพิเศษของตนเองคือ ปัญญา จิตใจ อันเนื่องมาจากลมแห่งชีวิตที่พระเจ้าได้ให้แก่คนเท่านั้น”^๒

มนุษย์คู่แรกสุดหรือบรรพบุรุษของมนุษยชาติก็คือ อาดัม กับ ฮีวา พระเจ้าสร้างอาดัมจากดินและสร้างฮีวาจากซี่โครงของอาดัม

^๒ เสรี พงศ์, และคนอื่นๆ , คนในทรรศนะของพุทธศาสนา อิสลาม และคริสต์ศาสนา, (กรุงเทพฯ : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, ๒๕๒๔), หน้า ๒๐๓.

ศาสนาอิสลามได้มีโองการเกี่ยวกับเรื่องนี้ ดังต่อไปนี้

๔๐ : ๖๘ “พระองค์คือผู้ทรงให้เป็นและทรงให้ตาย ครั้นเมื่อพระองค์ทรงกำหนดกิจการใด ดั่งนั้นเพียงแต่พระองค์ตรัสแก่มันว่า จงเป็น แล้วมันก็เป็นขึ้นมา”

๓๘ : ๗๑-๗๒ “เมื่อพระอภิบาลของเจ้าตรัสแก่มลาอิกะฮ์ว่า แท้จริงฉันจะสร้างสามัญชนคนหนึ่งจากดิน ดั่งนั้นเมื่อฉันทำให้เขาสมบูรณ์แล้ว และฉันได้เป่ารูล์ของฉันสู่เขา พวกเขา ก็มลงนบนอบต่อเรา”

๖๔ : ๓ “พระองค์ทรงสร้างชั้นฟ้าทั้งหลายและแผ่นดินนี้ด้วยความจริง และทรงทำให้สุเจ้า (มนุษย์) เป็นรูปร่าง และทรงทำรูปร่างของสุเจ้าให้ดียิ่ง และยังพระองค์คือ การกลับไปโนบนปลาย”

๖๔ : ๒๓ “จงกล่าวเถิด พระองค์ผู้ทรงบังเกิดสุเจ้าและทรงให้สุเจ้ามีหูมีตาและมีหัวใจ ส่วนน้อยเท่านั้นที่สุเจ้าขอบคุณ”^๓

จากโองการนี้ (และอื่นๆ อีก) แสดงว่าต้นกำเนิดชีวิตที่แท้จริงตามหลักคำสอนอิสลามคือ อัลเลาะห์ (หรืออัลลอฮ์) อัลเลาะห์เป็นผู้สร้างสรรค์พลังและมนุษย์ขึ้นมาและมนุษย์ที่ทรงสร้างขึ้นมาจากจะมีลักษณะร่วมกับสิ่งมีชีวิตอื่น เช่น พืช และสัตว์ แต่สิ่งสำคัญที่ทำให้มนุษย์พิเศษกว่าสิ่งมีชีวิตอื่นที่อัลเลาะห์สร้างมาคือ การได้รับ “รูล์” จากอัลเลาะห์ รูล์ แปลกันว่า “วิญญาณ” ข้อความที่ว่าพระองค์ทรงเป่า “รูล์” เข้าสู่ร่างมนุษย์ บ่งชี้ว่าชีวิตของมนุษย์มีคุณภาพเหนือกว่าสัตว์โลกทั้งหลาย

อัล-กุรอานมิได้ระบุว่า อาดัมกับเฮวาฮ์ (อีวา) เป็นคนคู่แรกสุด แต่นักการศาสนาชาวมุสลิมคนหนึ่งยืนยันว่า “อาดัมกับเฮวาฮ์เป็นบรรพบุรุษของคนแน่นอน” แม้ว่าการสร้างของอัลเลาะห์ จะไม่เป็นขั้นตอนตามทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ มุสลิมผู้เชื่อมั่นใน “คำสอน” ของเขาอธิบายว่า “หากพิจารณาในแง่ศาสนาแล้ว แม้แต่เนรมิตคนขึ้นมาในลักษณะที่สมบูรณ์ในช่วงเวลาใด ให้เป็นต้นตระกูลของคน โดยไม่ต้องมีวิวัฒนาการจากชีวิตขั้นต่ำอื่นๆ ก็เป็นไปได้ด้วยอำนาจของอัลเลาะห์”

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๙, ๑๒๗.

๒๕๖ รวมบทความทางวิชาการ
เรื่อง “มหาจุฬาริชาการ”

สำหรับพระพุทธศาสนา ถ้ากล่าวโดยรวบยอดว่า “คนเกิดจากกรรม” (กมฺมโยนิ) ก็จะทำให้เข้าใจถึงความเชื่อพื้นฐานว่า มนุษย์เราทุกคนเกิดมาด้วยอำนาจกรรมที่ตนได้กระทำไว้ กรรมที่ทำได้ทั้งดีและชั่วจะเป็นตัวจัดสรรทำให้คนเกิดมาดีหรือชั่ว เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ กรรมเป็นสิ่งที่มีมนุษย์ “เลือก” ทำขึ้นมาเอง เพราะฉะนั้นในเรื่องชะตาชีวิตของมนุษย์นี้ มนุษย์เป็นผู้กำหนดเอง ไม่ใช่พระเจ้าหรืออำนาจสูงสุดใดๆ กำหนดหรือจัดสรรให้ พุดง่าย ๆ มนุษย์จะเกิดเป็นอะไร ก็เพราะตัวเองได้สร้างเหตุปัจจัยอันจะให้ผลเช่นนั้นไว้ก่อนแล้ว แม้เกิดมาแล้ว เขาจะเป็นคนเช่นไร เป็นคนดี คนชั่ว คนโง่ คนฉลาด ฯลฯ เขาสามารถสร้างสรรค์ฝึกปรือเอาได้ด้วยตัวของเขาเอง

ถ้าจะกล่าวโดยละเอียด คนจะเกิดมาต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ

- บิดามารดาด้วยกัน
- มารดามีไข่มุกพร้อมจะผสม
- คันธัพพะก้าวลงสู่ครรภ์^๔

คันธัพพะ ในที่นี้หมายถึง วิญญาณ หรือจิต หรือกลุ่มพลังงานจิต คันธัพพะมีปัจจัยประกอบ ๓ คือ กรรมที่สัตว์ทำไว้เปรียบเหมือนที่นา วิญญาณเปรียบเหมือนเมล็ดพืช และต้นหาเปรียบเหมือนยางเหนียวในพืช

สรุปแล้ว ต้องมีองค์ประกอบทั้งฝ่ายรูปธรรมและฝ่ายนามธรรม การเกิดจึงมีได้ ขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ ดังข้อความในมหานิทานสูตร ว่า

พ. “อานนท์ ถ้าวิญญาณจักไม่หยั่งลงในครรภ์มารดา นามรูปจะพึงสถิตในครรภ์มารดาได้หรือไม่”

อ. “ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า”

พ. “อานนท์ ถ้าวิญญาณครั้นหยั่งสู่ครรภ์มารดาแล้ว จักออกไปเสีย นามรูปจักพึงบังเกิดขึ้น เพื่อความเป็นอย่างนี้ (จักเกิดและเจริญดังที่เห็นนี้) ได้หรือไม่

อ. “ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า”

^๔ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๘/๔๔๔.

พ. “อานนท์ ถ้าวิญญาณของผู้เขารว ไม่ว่าจะชายหรือหญิง จักขาดตอนเสีย นามรูป จักพึงถึงความเจริญงอกงามไปพลอยได้หรือไม่”

อ. “ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า”^๕

องค์ประกอบทางรูปธรรมนั้น บิถัมมารดาเป็นผู้เตรียมไว้โดยกรรมวิธีร่วมเพศ บิถัมจะปล่อยเชื้อชีวิตชายเข้าไปผสมกับไข่ของหญิง เชื้อชีวิตชายเป็นเพียงชีวิตรูปหนึ่ง ซึ่งยังไม่มีองค์ประกอบทางวิญญาณเลย ยังไม่ถึงขั้นจะเรียกว่า “สัตว์” หรือ being เสียด้วยซ้ำ เพราะถ้าเป็นสัตว์ที่มีรูปและนามแล้ว ถูกความเย็นจัดหรือร้อนจัดจะถึงแก่ความตาย แต่เราอาจเอาตัวเชื้อชายไปแช่ไว้ในอุณหภูมิต่ำลบลหลายๆ ร้อยองศาเซลเซียส แล้วเก็บไว้เป็นเวลาหลายๆ ปีได้ เมื่อนำออกมาเพิ่มอุณหภูมิให้ถึงขั้นป ตัวเชื้อชายจะกลับมีชีวิตขึ้นมาแหวกว่ายไปมาได้อย่างเดิม ในพระสูตรต่างๆ พูดถึงลักษณะต่างๆ ของรูป มักมีศัพท์ว่า มาตาเปตติกสมภโว (เกิดแต่มารดาบิดา) อยู่ด้วยเสมอ แสดงว่าบิถัมมารดาเป็นผู้เตรียมรูปกายไว้

เมื่อผสมกันแล้ว รูปกายขั้นต้นที่เรียกว่า กลละ ก็เกิดขึ้นและพัฒนาต่อไปตามกลไกของมัน

ในด้านนามธรรม หรือด้านจิตวิญญาณนั้น เมื่อจิตติดดับลง (คือเมื่อคนตายลง) ปฏิสนธิวิญญาณก็เกิดขึ้นทันที เกิดขึ้นด้วยการสร้างสรรค์ของพลังกรรม ปฏิสนธิวิญญาณนั้นจะมีคุณสมบัติแตกต่างกันตามกรรมที่ทำได้ มันจะเข้าสู่ร่างกายที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับมัน การเข้าสู่ร่างกายในครรภ์มารดานั้น จะไม่มีการเลือกสรรใดๆ ทั้งสิ้น จะเป็นไปเองตามหลักแห่งสิ่งคล้ายกันจะดึงดูดกัน คือ ปฏิสนธิวิญญาณเข้าผสมกับองค์ประกอบทางรูปธรรม สัตว์ในครรภ์จะเกิดขึ้นและพัฒนาไปตามลำดับ ถ้าหากปฏิสนธิวิญญาณมีอันต้องจืดไปในระหว่าง สัตว์ในครรภ์จะหยุดเติบโตโดยอัตโนมัติ แล้วหลุดออกจากครรภ์ ซึ่งเรียกว่า “แท้ง” ดังพุทธวจนะที่ตรัสแก่พระอานนท์ข้างต้นนั้น

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๑๕/๖๖.

เป้าหมายสูงสุดของชีวิต

ชีวิตมีเป้าหมายหรือไม่ เป้าหมายสูงสุดของชีวิตมนุษย์คืออะไร คำตอบต่อปัญหานี้ แน่แน่นอนย่อมมีแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับคนตอบว่า สังกัดตนอยู่ในระบบความคิดความเชื่อแบบใด

นักวัตถุนิยมโบราณ ซึ่งคัมภีร์พระไตรปิฎก เรียกว่า พวก “โลกายตะ” เชื่อเฉพาะสิ่งที่รู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสเท่านั้น ได้ประกาศว่าชีวิตไม่มีเป้าหมายแต่ประการใด “คนประกอบด้วยธาตุ ๔ เมื่อคนตายลง ธาตุดินก็กลับคืนสู่ดิน ธาตุน้ำก็กลับคืนสู่ น้ำ ธาตุไฟก็กลับคืนสู่ไฟ ธาตุลมก็กลับคืนสู่ลม ความรู้สึกทั้งหลายหายไปในอวกาศ คนเราไม่ว่าโง่หรือฉลาด เมื่อกายแตกสลาย ก็แตกดับหายสูญไม่คงอยู่อีกต่อไป ไม่มีโลกหน้า ความตายคือที่สุดของทุกสิ่งโลกปัจจุบันนี้เท่านั้นเป็นความจริง สิ่งที่เรียกว่านรกและสวรรค์เป็นเพียงจินตนาการของคนโง่”^๖

พวกโลกายตะมีปรัชญาที่สวนทางกับจริยธรรมของสังคมยุคสมัยนั้นชัดเจน เชื่อว่าไม่เป็นที่พึงปรารถนาของบรรดาเจ้าลัทธิและนักสอนศาสนานัก พระพุทธศาสนาเองได้ตำหนิลัทธิเสพสุขทางเบื้องหน้า (โดยใช้ชื่อว่า “กามสุขัลลิกานุโยค”) ว่าเป็น “หนทางตัน” ที่ไม่สามารถนำไปสู่ความพ้นทุกข์ได้

ศาสนาเทวนิยมทั้งหลายเชื่อกันว่า จุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตมีมาตั้งแต่เกิดมีมนุษย์ขึ้นในโลกและถูกกำหนดไว้ให้โดยพระเจ้าผู้สร้างว่าจะให้ชีวิตของเขาไปสู่จุดหมายใดอย่างไร

ตามหลักศาสนาพราหมณ์-ฮินดู จุดหมายสูงสุดของชีวิตคือความเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมันหรือการถูกดูดหายเข้าไปในทิพย์ภาวะ ซึ่งเป็นที่มาของวิญญานแต่ละดวง

ศาสนาคริสต์ ศาสนายิว และศาสนาอิสลามมีความเชื่อไม่แตกต่างกันนักคือ เชื่อว่าจุดหมายสูงสุดของชีวิตคือ การรับใช้พระเจ้าและได้รับความสุขนิรันดรจากพระองค์

ส่วนพระพุทธศาสนาปฏิเสธการมีอยู่ของพระเจ้าผู้สร้าง และหน้าที่และเป้าหมายใดๆ

^๖ แสง จันทรงาม, **ประทีปธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : บรรณาการ, ๒๕๒๖), หน้า ๑๔๒.

ที่มีการกำหนดไว้ล่วงหน้าโดยพระผู้สร้าง และพระพุทธรศาสนาได้เชื่อในลัทธิชะตากรรมหรือพรหมลิขิตซึ่งควบคุมอนาคตของมนุษย์โดยไม่ขึ้นอยู่กับกรกระทำอย่างอิสระของเขา พระพุทธรศาสนาเห็นว่ามนุษย์เป็นผู้กำหนดเป้าหมายชีวิตด้วยตัวเองและเขาสามารถถึงเป้าหมายนั้นด้วยสติปัญญาด้วยความพากเพียรอันเป็นของมนุษย์เอง มิได้ขึ้นอยู่กับอำนาจภายนอกใดๆ พุทธอีกนัยหนึ่งว่า เขาจะบรรลุเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิตได้เพราะ “กรรม” (การกระทำ) ของเขาเอง และความเชื่อในพลังแห่งกรรมนี้ ก็มีใช้ในแง่ “กรรมลิขิต” ซึ่งวิถีชีวิตได้ถูกกำหนดให้เดินไว้ตายตัวด้วยกรรมเก่า หากแต่เชื่อใน “ฮัด” (กำหนดวิถีชีวิตด้วยตนเอง) มากกว่า

ขอให้พิจารณาพุทธวจนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ดังต่อไปนี้

“ภิกษุทั้งหลาย ลัทธิเดียรฉัตรี ๓ ลัทธิเหล่านี้ถูกบัณฑิตได้ถาม ชักใช้ไล่เสียดแทง ย่อมอ้างการถือสืบๆ กันมา จัดเข้าในฝ่ายอกิริยทิวฐิ คือ

- (๑) สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะ มีทิวฐิอย่างนี้ว่า สุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่คนเราได้เสวย ทั้งหมดล้วนเป็นเพราะกรรมที่ทำได้แต่ปางก่อน (ปุพเพกตเหตุ)
- (๒) สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะ มีทิวฐิอย่างนี้ว่า สุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่คนเราได้เสวย ทั้งหมดล้วนเป็นเพราะการบันดาลของพระผู้เป็นเจ้า (อิสรานิรมมานเหตุ)
- (๓) สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีวาทะ มีทิวฐิอย่างนี้ว่า สุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ อย่างอย่างหนึ่ง ที่คนเราได้เสวยทั้งหมด ล้วนหาเหตุหาปัจจัยมิได้ (อเหตุอุปจาย)

ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสมณพราหมณ์ ๓ จำพวกนี้ เราเข้าไปหาพวกที่ ๑ ถามว่าทราบที่ท่านทั้งหลายมีวาทะอย่างนี้... จริงหรือ สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้วรับว่าจริง เรากล่าวกะเขาว่า ถ้าเช่นนั้น ท่านจักต้องฆ่าสัตว์เพราะกรรมที่ทำได้ปางก่อนเป็นเหตุ จักต้องลักทรัพย์เพราะกรรมที่ทำได้ปางก่อน เป็นเหตุ... เป็นผู้ไม่มีจณาทิวฐิเพราะกรรมที่ทำได้ปางก่อนเป็นเหตุนะลิ

๓๐๐ รวมบทความทางวิชาการ
เรื่อง “มหาจุฬาริชาการ”

เมื่อยึดเอากรรมที่ทำไว้ในปางก่อนเป็นสาระ ฉันทะก็ดี ความพยายามก็ดี ว่าสิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ ก็ยอมไม่มี เมื่อไม่กำหนดถือเอาสิ่งที่ควรทำและสิ่งที่ไม่ควรทำทำโดยจริงจังมันคงดังนี้ สมณพราหมณ์พวกนี้ก็เท่ากับอยู่อย่างหลงสติ ไร้เครื่องรักษา จะมีวาทะที่ชอบธรรมเฉพาะตนไม่ได้ นี่แหละเป็นนิคคะหอันชอบธรรมอย่างแรกของเราต่อสมณพราหมณ์ผู้มีวาทะ มีทิฏฐิอย่างนี้

บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น เราเข้าไปหาพวกที่ ๒... กล่าวกะเขาว่าท่านจักฆ่าสัตว์ เพราะการบันดาลของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเป็นเหตุ... เป็นผู้ไม่มีจกาทิฏฐิเพราะการบันดาลของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเป็นเหตุนะลิ

เมื่อยึดเอาการดลบันดาลของพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเป็นสาระ ฉันทะก็ดี ความพยายามก็ดี ว่าสิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำก็ยอมไม่มี...

บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น เราเข้าไปหาพวกที่ ๓... กล่าวกะเขาว่า ท่านจักฆ่าสัตว์ โดยไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย... เป็นผู้ไม่มีจกาทิฏฐิโดยไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยนะลิ

เมื่อยึดเอาความไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยเป็นสาระ ฉันทะก็ดี ความพยายามก็ดี ว่าสิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ ย่อมไม่มี...”^๗

พุทธวจนะข้างต้น กล่าวถึงลัทธิความเชื่อถือ ๓ ลัทธิ คือ พวกที่หนึ่ง เป็นพวก “ลัทธิกรรมลิขิต” ทุกอย่างในชีวิตถูกกำหนดด้วยกรรมเก่าที่ทำไว้ในชาติปางก่อนอย่างเดียว พวกที่สองเป็นพวก “พรหมลิขิต” เชื่อว่าทุกอย่างถูกกำหนด โดยพระเจ้าผู้เป็นใหญ่แต่เพียงผู้เดียว ความเชื่อเช่นนี้คงเป็นพวกเดียวกับศาสนาเทวนิยมทั้งหลายนั่นเอง ส่วนพวกสุดท้ายคล้ายกับพวกโลกายตะหรือลัทธิวัตถุนิยมที่ไม่ยอมรับเหตุผลใดๆ ทุกอย่างไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย เป็นเรื่องของความบังเอิญทั้งสิ้น ไม่มีคุณค่าทางศีลธรรม จริยธรรมใดๆ ที่พึงยึดถือ

เฉพาะลัทธิที่หนึ่ง น่าจะเป็นแนวความเชื่อของชาวพุทธ เพราะถือว่าคนเราจะได้รับสุขหรือทุกข์ ก็เพราะกรรมที่ทำมาเป็นเหตุ แต่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธ ก็แสดงว่าแม้ลัทธินี้จะเชื่อกรรม แต่เป็นความเชื่อแบบ “กฎตายตัว” ว่าชาติก่อนทำกรรมอย่างนั้นไว้ มาชาตินี้จึงต้อง

^๗ อง.ดิก. (ไทย) ๒๐/๒๒/๒๓๘.

ได้รับผลอย่างนี้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ความเชื่อแบบนี้ไม่เปิดช่องให้มีอิสระเคลื่อนไหวในปัจจุบันแม้แต่น้อย มนุษย์ที่เชื่ออย่างนี้ จะไม่คิดว่าตนเองแก้ไขปรับปรุงอะไรได้ มองเห็นกรรมแต่ในแง่กรรมเก่า กลายเป็นคนนั่งรอนอนรอผลกรรมเก่า สุดแต่จะบันดาลให้เป็นไป ไม่คิดแก้ไขปรับปรุงตนเองให้ดีขึ้น ทั้งๆ ที่มีความสามารถจะทำได้ ก็จะไม่คิดทำเพราะเข้าใจว่าทุกอย่างถูกกรรมเก่ากำหนดไว้ไว้อย่างนั้น

พระพุทธศาสนามีได้ปฏิเสธกรรมเก่า แต่ปฏิเสธทำที่ที่ผิดพลาดที่บุคคลมีต่อกรรมเก่า ถ้าเชื่อว่าทุกอย่างเป็นผลของกรรมเก่าอย่างเดียว แก้ไขไม่ได้แล้ว ก็ยอมท้อถอย งอมมือ งอเท้า ไม่คิดทำอะไรอีกต่อไป ก็เป็นทำที่ที่ไม่ถูกต้อง พระพุทธศาสนาถือกรรมเก่าว่าเป็นเหตุปัจจัยอย่างหนึ่ง และยอมมีผลต่อบัจจุบันสมกับชื่อที่ว่าเป็นเหตุปัจจัยด้วยเหมือนกัน แต่มันก็เป็นเรื่องของเหตุปัจจัยอยู่นั่นเอง ไม่ใช่อำนาจนอกเหนือธรรมชาติอะไร ที่จะไปยึดไปหมายมัน ผากโซคชะตาไว้เพียงอย่างเดียว ผู้ที่เข้าใจหลักปฏิจจสมุปบาท รู้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยดี ย่อมถือกรรมเก่าเป็นเพียงเหตุปัจจัยหนึ่งในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยสัมพันธ์ ถือกรรมเก่าในแง่เป็นบทเรียน เป็นความหนักแน่นในเหตุผล เป็นความเข้าใจตนเองและสถานการณ์ และที่สำคัญเป็นพื้นฐานและกำลังใจเพื่อประกอบการวางแผนทำกรรมปัจจุบัน และหาทางแก้ไขปรับปรุงต่อไป

สรุปในตอนนี้เป็นคือ มนุษย์เป็นผู้กำหนดเป้าหมายแห่งชีวิตของตนเอง เป็นผู้กำหนดทางเดินของตนเอง และสามารถบรรลุถึงจุดหมายปลายทางที่กำหนด ด้วยความพากเพียรพยายาม และด้วยสติปัญญาของตนเอง ผู้อื่นทำแทนให้ไม่ได้ แม้แต่พระบรมศาสดาก็เป็นเพียงผู้คอยชี้แนะแนวทางให้เท่านั้น หาใช่ผู้ดลบันดาลหรือ ช่วยให้อวดิ ดังในศาสนาเทวนิยมไม่

มีพระพุทธวจนะมากมายสนับสนุนข้อสรุปข้างต้น อาทิ

- (๑) “เราต้องพึ่งตัวเราเอง คนอื่นใครเล่า จะเป็นที่พึ่งได้ บุคคลผู้ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้สิ่งที่พึ่งที่ได้แสนยาก”
- (๒) “ตนเป็นที่พึ่งของตน ตนมีทางเดินเป็นของตน เพราะฉะนั้น ควรควบคุมตน เหมือนพ่อค้าม้าทะนุถนอมม้าดี”

- (๓) “ตนทำบาปเอง ตนก็เศร้าหมองเอง ตนไม่ทำบาปเอง ตนก็บริสุทธิ์เอง ความบริสุทธิ์ หรือไม่บริสุทธิ์ เป็นของเฉพาะตน คนอื่นจะทำคนอื่นให้บริสุทธิ์แทนไม่ได้”
- (๔) “มีทางนี้ (มรรคมืด ๘) เท่านั้น ไม่มีทางอื่นเพื่อความบริสุทธิ์แห่งพระคุณะ พวกเขาจึงเดินตามทางนี้เถิด ทางสายนี้พญามารมักเดินหลงเสมอ เมื่อเดินตามทางนี้พวกเขาจกหมดทุกข์ ทางสายนี้เราตถาคตได้ชี้บอกไว้ หลังจากได้รู้วิธีถอนลูกศรคือกิเลส พวกเขาจึงพยายามทำความเพียรเถิด ตถาคตเป็นเพียงผู้ชี้บอกทางเท่านั้น คนทั้งหลายผู้เดินทางสายนี้ โดยปฏิบัติภาวนา จักพ้นจากเครื่องผูกของพญามาร”
- (๕) “คนฉลาด เมื่อรู้ความจริงว่า บุตร บิดามารดา หมู่ญาติก็ช่วยไม่ได้ ควรสำรวมในศีล ไม่ควรซุกซน ในการเตรียมทางไปสู่นิพพาน”^๘
- (๖) “พราหมณ์ ท่านจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บุรุษผู้ปรารถนาจะไปเมืองราชคฤห์ ฟังมายังสำนักของท่าน เขาเข้ามาหาท่านแล้ว พูดอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าปรารถนาจะไปเมืองราชคฤห์ ขอท่านจงชี้ทางไปเมืองราชคฤห์ แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด ท่านฟังบอกแก่เขาอย่างนี้ว่า
- “มาเถิด พ่อมหาเจริญ ทางนี้ไปเมืองราชคฤห์ ท่านจงไปตามทางนั้นชั่วครู่หนึ่ง ท่านจักเหบบ้านชื่อนั้น... จักเห็นนิคมชื่อนั้น... จักเห็นสวนที่น้ำรินรมย์... จักเห็นป่าที่น้ำรินรมย์... จักเห็นภูมิภาคที่น้ำรินรมย์... จักเห็นสระโบกขรณีที่น้ำรินรมย์ ของเมืองราชคฤห์”
- บุรุษนั้นถูกท่านแนะนำชี้แจงอย่างนี้ จำทางผิด กลับเดินไปเสียดตรงกันข้าม ต่อมา บุรุษคนที่สองปรารถนาจะไปเมืองราชคฤห์ ฟังมายังสำนักของท่าน แล้วพูดอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าปรารถนาจะไปเมืองราชคฤห์ของท่าน จงชี้ทางไปเมืองราชคฤห์แก่ข้าพเจ้าเถิด” ท่านฟังบอกอย่างนี้ว่า “มาเถิดพ่อมหาเจริญ ทางนี้ไปเมืองราชคฤห์”... บุรุษนั้นถูกท่านแนะนำชี้แจงอย่างนี้แล้ว ฟังไปเมื่

^๘ เสฐียรพงษ์ วรรณปก (ผู้แปล), “พุทธวจนะในธรรมบท”, สุตตปิฎก ขุททกนิกายสุส ธรรมบทคาถา, พิมพ์ครั้งที่ ๖ ฉบับแก้ไข เพิ่มเติม (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๑), หน้า ๑๘๘, ๔๒๑, ๑๘๓, ๓๑๔-๓๑๖, ๓๒๘-๓๒๙.

พราหมณ์ อะไรหนอแลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ในเมื่อเมืองราชคฤห์ดำรงอยู่ ทางไปเมืองราชคฤห์ดำรงอยู่ ท่านผู้ชี้ทางก็ดำรงอยู่ แต่บุรุษที่ท่านชี้ทางคนหนึ่งจำทางผิดกลับเดินไปทางตรงข้าม แต่อีกคนหนึ่งเดินไปถึงเมืองราชคฤห์โดยสวัสดิ์

คุณโกมลคัลลานะทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะอย่างไรได้ ข้าพเจ้าเป็นเพียงผู้บอกทาง” พระพุทธเจ้าตรัสว่า “พราหมณ์ ฉะนั้นเหมือนกัน แล ในเมื่อนิพพานก็ดำรงอยู่ เราผู้ชักชวนก็ดำรงอยู่ แต่สาวกของเราที่ถูกโอวาทสั่งสอนอย่างนี้ บางพวกเพียงส่วนน้อยนิด ยินดีนิพพานอันสูงสุด บางพวกไม่ยินดี ดูก่อนพราหมณ์ในเรื่องนี้ เราจะอย่างไรได้ ตถาคตเป็นผู้บอกหนทางให้...”^๙

พระไตรปิฎก กล่าวถึง เป้าหมายของชีวิตมนุษย์ ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงระดับสุดท้ายไว้ ๓ ระดับ^{๑๐} คือ

๑. **ทิฐฐธัมมิกัตถะ** “เป้าหมายปัจจุบัน” หมายถึง เป้าหมายในชีวิตประจำวันซึ่งเป็นขั้นต้น คือธรรมดาสามัญ ที่มุ่งหมายกันในโลกนี้ มีทรัพย์ ยศ เกียรติ ไฉไล ชีวิตคู่ครองที่เป็นสุข เป็นต้น อันเกิดขึ้นด้วยกำลังความเพียร สติปัญญาของตนโดยชอบธรรมและรู้จักปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้น ในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขโดยชอบทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

๒. **สัมปรายิกัตถะ** “เป้าหมายอนาคต” หมายถึง เป้าหมายด้านคุณค่าของชีวิต ซึ่งเป็นขั้นล้ำลึกสำหรับชีวิตด้านใน เป็นหลักประกันในอนาคตและภพหน้า คือความเจริญงอกงามแห่งชีวิตจิตใจที่ก้าวหน้าเติบโตใหญ่ขึ้นด้วยคุณธรรม มีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา ดำรงตนอยู่ในศีลธรรม ใช้ทิฐฐธัมมิกัตถะในทางที่ชอบธรรม เป็นคุณประโยชน์จนเป็นผู้มีความมั่นใจในความดีของตน ถึงเวลาละโลกนี้ไปก็มีใจสงบครองสติได้ ไม่กังวลทรมานหรือหวาดกลัวภัยในโลกหน้า

^๙ ม.จ. (ไทยย) ๑๔/๗๗/๘๓.

^{๑๐} ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๔๔/๔๖๔.

๓๐๔ รวมบทความทางวิชาการ
เรื่อง “มหาจุฬาริชาการ”

๓. **ปรมัตถะ** “เป้าหมายสูงสุด” หมายถึง เป้าหมายที่เป็นสาระแท้ของชีวิตซึ่งเป้าหมายขั้นสุดท้ายที่ชีวิตควรเข้าถึง คือ การรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความจริง รู้เท่าทันคติธรรมตาของสังขารธรรม ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต ไม่ถูกบีบคั้นด้วยอำนาจ ความยึดติดถือมั่น สามารถทำจิตให้เป็นอิสระ ปลอดโปร่งผ่องใส สะอาด สว่าง สงบ มีความสุข ประณีตภายใน เรียกสั้นๆ ว่า นิพพาน คือ ดับกิเลสและกองทุกข์ไว้^{๑๑}

^{๑๑} ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๕๔/๔๘๗.